The Institutional Scope of Elections in Islamic Political Thought: An Analytical Framework for Explaining Theories of Elections[1]

Mehdi Ghorbani
Assistant Professor, Center for the Encyclopedia of Intellectual Sciences, Imam Khomeini Educational and Research Institute, Qom, Iran.
m.ghorbani60601234@gmail.com

Abstract
The objective of the present research is to explain the institutional scope of elections in Islamic political thought and to examine the limits and extent of the possibility of applying this mechanism in determining the holders of various governmental institutions and positions. Elections, as one of the most important instruments of people's political participation, have different meanings and functions in various political theories, and without attention to the theoretical foundations of each view, a specific and fixed scope cannot be considered for them. Accordingly, the present research seeks, by examining various theories about the nature of elections, to provide an analytical framework for explaining the relationship among the nature of elections, the source of political legitimacy, and the institutional position of governmental positions. Another objective of the research is to clarify what consequences each of the existing conceptions of elections has for the possibility or impossibility of the elective nature of the institution of leadership, the legislature, the executive, and the judiciary. The main problem of the research is the extent to which elections in Islamic political thought can serve as the basis for determining officials and holders of political power, and in which of the governmental institutions, and what relationship this scope has with the foundations of governmental legitimacy and the position of the people in the political structure. In fact, the disagreement among Muslim thinkers about the nature of elections has given rise to different conceptions of the limits and functions of this mechanism. Some regard elections as a kind of proxy and representation on the part of the people; others interpret them as meaning the delegation of the right to govern, testimony to the competence of candidates, participation in the process of consultation, or the declaration of allegiance and acceptance of the ruler. Each of these conceptions has different effects on the scope of elections in the structure of Islamic government. Therefore, the main question of the research is whether elections in Islamic political thought have a single nature and a fixed institutional scope, or whether their limits and extent change in accordance with the theoretical foundations of each view regarding the role of the people and the nature of governmental positions. In terms of method, the present research is descriptive-analytical and based on documentary and library studies. For this purpose, the works and views of prominent thinkers in the field of Islamic political thought, including Ayatollah Motahhari, Ayatollah Mesbah

[1] Cite this article: Ghorbani, M. (2026). The Institutional Scope of Elections in Islamic Political Thought: An Analytical Framework for Explaining Theories of Elections. *Political Science*, 29(3), p.

https://doi.org/10.22081/PSQ.2026.75599.3178

Received: 2025/12/19 **; Revised:** 2026/04/28 **; Accepted:**2026/05/22 **; Published online:** 2026/10/02

Yazdi, Ayatollah Javadi Amoli, Ayatollah Montazeri, Mirza Na'ini, and Imam Khomeini, concerning the nature of elections and the role of the people in government, have been examined. Moreover, to explain the theoretical dimensions of the scope of elections, attention has been given to John Stuart Mill's view regarding the limitation of the elective nature of certain governmental positions. In the research process, first the five main theories of elections, including proxy, delegation, testimony, consultation, and allegiance, have been analyzed in terms of their conceptual foundations and the function of the people's vote, and then the consequences of each theory for the possibility of holding elections in the four main institutions of government, namely leadership, the legislature, the executive, and the judiciary, have been examined comparatively. The findings of the research show that the scope of elections in Islamic political thought is subject to three fundamental variables: first, the nature of elections and the type of relationship established between the voters and the elected individual; second, the source of political legitimacy and its relationship with the will of the people and divine sovereignty; and third, the institutional position and the nature of the duties of the governmental position. According to the theory of proxy, elections are justifiable in institutions that have a representative nature, especially the legislature and, with the acceptance of certain conditions, the executive. However, the election of the leader, in the case of accepting the divine guardianship of the jurist, and the election of judges, based on the divine nature of the position of judgment, face limitations. In the theory of delegation, since the people are considered the holders of the right to govern and transfer this right to elected individuals, elections can be extended to all pillars of government, including leadership and the three branches, although this conception has inconsistencies with the theoretical foundations of the guardianship of the jurist. In the theory of testimony, the people's vote means testimony to the justice, knowledge, and competence of the candidates, and elections, especially in the form of a specialized and multi-stage mechanism, can be used in all governmental institutions, without being considered the source of the legitimacy of the position. In the theory of consultation, elections are a mechanism for public participation in decision-making and for identifying and accepting the holder of guardianship, and can be used in the institution of leadership as well as in the legislative, executive, and judicial branches, without the divine source of the legitimacy of government being undermined. In the theory of allegiance, too, elections are primarily related to the declaration of acceptance and the external realization of guardianship and the conclusion of leadership in the era of occultation, and their scope in other governmental institutions is more limited, such that the principle is the appointment of the officials of these institutions by the Islamic ruler. Overall, the findings show that neither the absolute generalization of elections to all governmental institutions nor their absolute limitation, without attention to the theoretical foundations of each view, can be defended. According to the results of the research, elections in Islamic political thought are not a univocal concept with a predetermined institutional scope; rather, their nature and the extent of their validity are determined within the framework of the philosophical and jurisprudential foundations of each political theory. The disagreement of views about the scope of elections is rooted less in differences in the apparent structure of governmental institutions, and more in differences in conceptions of the source of political legitimacy, the role of the people in the formation and realization of power, and the nature of governmental positions. Accordingly, to determine the limits and extent of elections in the Islamic political system, the three variables of the nature of elections, the source of political legitimacy, and the institutional position of the governmental position must be examined simultaneously. The analytical framework presented in this research makes possible a coherent comparison of different theories and the explanation of their institutional consequences, and can serve as a basis for subsequent studies on the relationship

among democracy, guardianship, and the institutional structure of Islamic government.

Keywords: Elections, Islamic political thought, proxy, delegation, testimony, consultation, allegiance.

در حال آماده سازی برای انتشار

قلمرو نهادی انتخابات در اندیشه سیاسی اسلامی: چارچوبی تحلیلی برای تبیین نظریه‌های انتخابات[۲]

در حال آماده سازی برای انتشار

[۲] **استناد به این مقاله:** قربانی، مهدی (۱٤۰۵). قلمرو نهادی انتخابات در اندیشه سیاسی اسلامی: چارچوبی تحلیلی برای تبیین نظریه‌های انتخابات. *علوم سیاسی*، ۲۹(۳)، ص

https://doi.org/10.22081/PSQ.2026.75599.3178

تاریخ دریافت: ۱٤۰٤/۰۹/۲۸ ؛ **تاریخ اصلاح:** ۱٤۰۵/۰۲/۰۸ ؛ **تاریخ پذیرش:** ۱٤۰۵/۰۳/۰۱ ؛ **تاریخ انتشار:** ۱٤۰۵/۰۷/۱۰

مهدی قربانی

استادیار، مرکز دایرۀالمعارف علوم عقلی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، قم، ایران.

m.ghorbani60601234@gmail.com

در حال آماده‌سازی برای انتشار

چکیده

این مقاله به بررسی قلمرو نهادی انتخابات در اندیشه سیاسی اسلامی و تبیین حدود و گستره مشروع کاربست آن در نهادهای مختلف حکومتی می‌پردازد. مسئله اصلی پژوهش آن است که انتخابات در حکومت اسلامی تا چه اندازه و در کدام نهادها می‌تواند مبنای تعیین مسئولان و صاحبان قدرت سیاسی قرار گیرد و این امر چه نسبتی با مبانی مشروعیت سیاسی در اندیشه اسلامی دارد. پژوهش با این فرض آغاز می‌شود که انتخابات در اندیشه سیاسی اسلامی ماهیتی واحد و قلمرویی ثابت ندارد، بلکه حدود و کارکرد آن تابع مبانی نظری هر دیدگاه درباره مشروعیت حکومت و نقش مردم در ساختار سیاسی است. در بخش نخست، با مرور پیشینه نظری مسئله قلمرو انتخابات در اندیشه سیاسی و تمرکز بر دیدگاه جان استوارت میل نشان داده می‌شود که حتی در سنت‌های لیبرال و دموکراتیک نیز انتخابات سازوکاری عام و تعمیم‌پذیر به همه منصب‌های حکومتی تلقی نشده است و محدودیت‌هایی برای آن در نظر گرفته‌اند. سپس پنج نظریه اصلی درباره ماهیت انتخابات در اندیشه سیاسی اسلامی، شامل وکالت، تفویض، شهادت، مشورت و بیعت، از حیث مبانی مشروعیت سیاسی، نقش مردم و نسبت میان اراده عمومی و حاکمیت الهی مورد تحلیل قرار می‌گیرند. بر اساس اقتضائات هر یک از این نظریه‌ها، امکان‌داشتن یا نداشتن برگزاری انتخابات در نهادهای رهبری، قوه مقننه، قوه مجریه و قوه قضائیه بررسی شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که قلمرو انتخابات در اندیشه سیاسی اسلامی تابع سه متغیر بنیادین «ماهیت انتخابات»، «خاستگاه مشروعیت سیاسی» و «جایگاه نهادی منصب حکومتی» است و هر نظریه، الگوی متفاوتی از مشارکت سیاسی و طراحی نهادی حکومت اسلامی ارائه می‌دهد؛ ازاین‌رو نه تعمیم انتخابات به تمامی نهادهای حکومتی و نه محدودسازی مطلق آن، بدون توجه به مبانی نظری هر دیدگاه قابل دفاع نیست. این پژوهش با ارائه چارچوبی تحلیلی، زمینه فهم دقیق‌تر نسبت میان ماهیت انتخابات و نهادهای انتخابی در اندیشه سیاسی اسلامی را فراهم می‌سازد.

کلیدواژه‌ها: انتخابات، اندیشه سیاسی اسلامی، وکالت، تفویض، شهادت، مشوورت، بیعت.

مقدمه

انتخابات به عنوان یکی از مهم‌ترین سازوکارهای مشارکت سیاسی، جایگاهی محوری در نظریه‌های حکمرانی معاصر یافته است؛ با این حال مسئله انتخابات تنها به اصل مشارکت مردم محدود نمی‌شود، بلکه پرسش اساسی‌تر آن است که انتخابات در چه قلمرو نهادی و با چه ماهیتی می‌تواند در ساختار حکومت مشروعیت داشته باشد. این مسئله در اندیشه سیاسی اسلامی اهمیتی دوچندان می‌یابد؛ زیرا نسبت میان اراده مردم، مشروعیت الهی و ساختار نهادهای حکومتی، همواره محل بحث و اختلاف نظر اندیشمندان مسلمان بوده است. در این چارچوب، نبود توافق نظری درباره ماهیت انتخابات، موجب برداشت‌های متفاوت و گاه متعارض از حدود و قلمرو آن در نهادهای مختلف حکومتی شده است. ضرورت پرداختن به این مسئله از آن‌روست که بخشی از منازعه‌های نظری و عملی در نظام‌های سیاسی اسلامی، در ابهام مفهومی انتخابات و خلط میان کارکردها و ماهیت‌های متفاوت آن ریشه دارد. بدون تبیین دقیق این مسئله، طراحی نهادی حکومت اسلامی یا دچار تعمیم نادرست الگوهای دموکراتیک می‌شود یا به نفی گسترده نقش مردم در ساخت قدرت می‌انجامد؛ ازاین‌رو بازخوانی انتخابات در چارچوب اندیشه سیاسی اسلامی و تحلیل قلمرو نهادی آن، نقشی اساسی در فهم نسبت مردم‌سالاری، ولایت و مشروعیت سیاسی ایفا می‌کند؛ بر این اساس پرسش بنیادین پژوهش پیش رو این است که آیا انتخابات در اندیشه سیاسی اسلامی دارای ماهیت واحد و قلمرو نهادی ثابت است یا آنکه گستره و حدود آن تابع مبانی نظری هر دیدگاه درباره مشروعیت سیاسی و نسبت مردم با حکومت است؟ در بسیاری از مباحث معاصر، انتخابات به عنوان سازوکاری عام و فراگیر برای تعیین صاحبان منصب‌های حکومتی مفروض گرفته می‌شود؛ درحالی‌که در اندیشه سیاسی اسلامی، تلقی‌های متفاوتی از ماهیت انتخابات ــ از وکالت و تفویض گرفته تا شهادت، مشورت و بیعت ــ وجود دارد که هر یک پیامدهای متفاوتی برای امکان‌داشتن یا نداشتن برگزاری انتخابات در نهادهای مختلف حکومتی به همراه دارد؛ ازاین‌رو پیش از هرگونه داوری درباره قلمرو انتخابات، لازم است مبانی نظری تعیین‌کننده آن بازخوانی و مقایسه شود. برای تحلیل دقیق قلمرو انتخابات، ضروری است میان انتخابات به مثابهٔ سازوکار گزینش و آثار حقوقی، سیاسی و شرعی مترتب بر آن تمایز گذاشته شود. انتخابات در معنای روش‌شناختی، فرایندی برای مشارکت در تعیین صاحب منصب یا گزینش میان گزینه‌های موجود است؛ اما این تعریف به‌تنهایی مشخص نمی‌کند که رأی مردم چه اثری بر مشروعیت سیاسی، تحقق عملی قدرت یا شناسایی صلاحیت نامزدها دارد؛ ازاین‌رو نباید شیوه گزینش صاحب منصب را با مبنای مشروعیت او یکسان دانست؛ همچنین مفاهیمی چون وکالت، تفویض، شهادت، مشورت و بیعت، هر یک بر نوع خاصی از رابطه میان رأی‌دهندگان، صاحبان منصب و اقتدار سیاسی دلالت دارند و لزوماً مفاهیمی هم‌سنخ یا معادل انتخابات در معنای جدید نیستند. بر این مبنا، پژوهش حاضر این مفاهیم را نه به عنوان نظریه‌هایی الزاماً هم‌ارز، بلکه چونان الگوهای نظری متفاوت برای تبیین نقش مردم در گزینش، شناسایی، تحقق یا پذیرش اقتدار سیاسی بررسی می‌کند. معیار مقایسه این الگوها، افزون بر مبنای مشروعیت سیاسی و جایگاه نهادی منصب، تعیین دقیق کارکرد رأی مردم در هر یک از این فرایندهاست. پژوهش حاضر می‌کوشد با گردآوری و تحلیل دیدگاه‌های متنوع موجود در اندیشه سیاسی اسلامی، خلأ

در حال آماده سازی برای انتشار

موجود در تبیین رابطه میان ماهیت انتخابات و قلمرو نهادی آن را تا حدی جبران کند. نوآوری این پژوهش در آن است که مسئله قلمرو انتخابات را نه صرفاً در سطح فلسفی یا فقهی، بلکه در قالب یک چارچوب تحلیلی سه‌متغیره بررسی می‌کند. بر اساس این چارچوب، گستره نهادی انتخابات در اندیشه اسلامی تابع سه عامل اصلی است: (۱) تلقی از ماهیت انتخابات؛ (۲) مبنای مشروعیت سیاسی و (۳) تعریف جایگاه نهادی مقام مورد بحث در ساخت قدرت. این چارچوب امکان مقایسه نظام‌مند نظریه‌های مختلف و تبیین تفاوت‌های آنان را فراهم می‌سازد و نشان می‌دهد اختلاف‌ها بیش از آنکه نهادی باشند، در مبانی نظری ریشه دارند. روش پژوهش تحلیلی ـــ توصیفی و مبتنی بر مطالعه اسنادی است و با تحلیل مفهومی و مقایسه‌ای دیدگاه اندیشمندان، پیامدهای هر نظریه برای قلمرو نهادی انتخابات بررسی می‌شود.

۱. چارچوب نظری: مسئله قلمرو انتخابات در اندیشه سیاسی

منظور از «قلمرو انتخابات» حدود و دامنه منصب‌ها و نهادهای حکومتی است که تعیین متصدیان آنها از طریق انتخابات صورت می‌گیرد یا می‌تواند از این طریق انجام شود؛ بر این اساس مسئله قلمرو انتخابات ناظر بر این پرسش است که کدام‌یک از منصب‌های حکومتی باید یا می‌توانند از طریق انتخاب عمومی تعیین شوند و کدام‌یک، با توجه به ماهیت وظایف و الزامات تصدی آنها، مستلزم بهره‌گیری از سازوکارهای غیرانتخاباتی، به‌ویژه انتصاب هستند. تعیین قلمرو انتخابات در نهادهای حکومتی از مسائل مورد اختلاف در اندیشه سیاسی است و فیلسوفان سیاسی در خصوص میزان مداخله انتخابات در ساختار حکومت هم‌نظر نیستند. پژوهش حاضر درصدد داوری میان این دو دیدگاه نیست، بلکه صرفاً از این چارچوب برای نشان‌دادن این نکته استفاده می‌کند که مسئله قلمرو انتخابات حتی در اندیشه سیاسی مدرن نیز مسئله‌ای اختلافی است و نمی‌توان انتخابی‌بودن همه نهادهای حکومتی را پیش‌فرض گرفت؛ ازاین‌رو بررسی دیدگاه‌هایی که قلمرو انتخابات را محدود یا مشروط دانسته‌اند، می‌تواند به تبیین بهتر مبانی نظری این مسئله در اندیشه سیاسی اسلامی کمک کند. در میان متفکران اندیشه سیاسی، جان استوارت میل از برجسته‌ترین اندیشمندانی است که به صورت نظام‌مند درباره قلمرو انتخابات در نهادهای مختلف حکومتی بحث کرده و برای محدودسازی یا عدم برگزاری انتخابات در برخی منصب‌های حکومتی استدلال‌های مشخصی ارائه کرده است؛ به همین دلیل از دیدگاه وی می‌توان به عنوان یک چارچوب نظری برای تحلیل نسبت میان ماهیت منصب‌های حکومتی و قلمرو انتخابات استفاده کرد.

از نظر جان استوارت میل، یکی از اصول بنیادین «حکومت خوب» در نظام‌های دموکراتیک آن است که هیچ‌یک از مقامات اجرایی از طریق انتخابات عمومی برگزیده نشوند. به اعتقاد میل، فعالیت‌های حکومتی ماهیتی تخصصی و مبتنی بر مهارت دارند و تشخیص شایستگی برای تصدی این منصب‌ها، مستلزم تجربه و آگاهی عملی است؛ امری که از توان داوری عمومی شهروندان خارج است؛ ازاین‌رو گزینش کارگزاران دولتی صرفاً انتخاب بهترین داوطلبان موجود نیست، بلکه مستلزم شناسایی شایسته‌ترین افرادی است که بالقوه می‌توانند عهده‌دار این مسئولیت‌ها باشند؛ فرایندی که نیازمند قوه تشخیص دقیق و آگاهانه است؛ بر همین اساس میل در نظام سلطنت مشروطه معتقد است که وزیران ـــ به‌استثنای نخست‌وزیر ـــ باید از سوی نخست‌وزیر منصوب شوند و نخست‌وزیر نیز هرچند در عمل از سوی مجلس تعیین می‌شود، انتصاب رسمی او باید به‌وسیله پادشاه صورت گیرد (میل، ۱۳۸۹، ص. ۲۷۷). میل این دغدغه را برای نظام‌های جمهوری نیز دارد و تمایلی به برگزاری انتخابات عمومی برای قوه مجریه نشان نمی‌دهد. وی انتخابات مستقیم رئیس قوه مجریه را در جمهوری‌ها با دشواری‌های جدی مواجه می‌داند و بر این باور است که عالی‌ترین مقام اجرایی، همانند نخست‌وزیر در نظام سلطنت مشروطه، باید از سوی یک نهاد انتخابی منصوب شود (همان، ص. ۲۷۸). به اعتقاد او، این شیوه از یک‌سو موجب می‌شود که فرد منصوب‌شده از برجستگی سیاسی برخوردار باشد و از سوی دیگر

مانع آن می‌شود که ویژگی‌های لازم برای مدیریت اجرایی، قربانی ملاحظات تبلیغاتی و رأی‌آوری شوند. میل یادآور می‌شود که افراد برجسته سیاسی غالباً به دلیل مواضع صریح، دشمنی‌های شخصی یا پیشینه شناخته‌شده، شانس کمتری در انتخابات عمومی دارند؛ درحالی‌که نامزدهای فاقد پیشینه روشن، می‌توانند به‌سهولت آرای هواداران حزبی را به دست آورند؛ افزون بر این هزینه‌های سنگین تبلیغات انتخاباتی و تمرکز بیش از حد مقامات عالی اجرایی بر جلب افکار عمومی، موجب می‌شود که مسائل عمومی نه بر اساس ارزش ذاتی، بلکه با توجه به تأثیرشان بر نتایج انتخاباتی مورد توجه و تصمیم‌گیری قرار گیرند (همان، ص. ۲۷۹). از منظر میل، برگزاری انتخابات در قوه قضائیه نیز ناموجه است. به باور وی در میان منصب‌های دولتی، هیچ مقامی به اندازه مقام قضایی برای انتخاب از طریق آرای عمومی نامناسب نیست (همان، ص. ۲۸۱). به باور او، افکار عمومی کمترین صلاحیت را برای داوری درباره شایستگی‌های قضات دارد و در عین حال در هیچ منصب دیگری بی‌طرفی کامل و استقلال از گرایش‌های سیاسی و جناحی تا این اندازه حیاتی نیست (همان، ص. ۲۸۲)؛ افزون بر این ویژگی‌های اساسی یک قاضی ـــــ همچون آرامش، بی‌طرفی و وارستگی ـــــ از جمله خصالی نیست که معمولاً در فرایندهای انتخاباتی مورد توجه رأی‌دهندگان قرار گیرد. حتی عدالت، هرچند ارزشی بنیادین برای شهروندان است، لزوماً عامل تعیین‌کننده در انتخابات عمومی به شمار نمی‌آید؛ زیرا رأی‌دهندگان در انتخاب نمایندگان سیاسی، بیش از داوری اخلاقی، به میزان اعتماد یا همسویی فکری با نامزدها توجه دارند. حال آنکه در منصب قضا، عدالت و بی‌طرفی باید معیار اصلی انتخاب باشد و قاضی موظف است در مواجهه با دوستان سیاسی یا نزدیک‌ترین آشنایان خود، دقیقاً همان رفتاری را داشته باشد که با دیگران دارد (همان، صص. ۲۸۲–۲۸۳). برایند دیدگاه میل نشان می‌دهد که تعیین قلمرو انتخابات در اندیشه سیاسی، امری صرفاً نهادی یا اجرایی نیست، بلکه در مبانی نظری عمیق‌تری همچون تلقی از ماهیت قدرت سیاسی، معیارهای شایستگی برای تصدی منصب‌های عمومی، نسبت تخصص و مشارکت عمومی و درنهایت خاستگاه مشروعیت حکومت ریشه دارد؛ ازاین‌رو اختلاف نظر فیلسوفان سیاسی درباره امکان یا امتناع برگزاری انتخابات در نهادهایی همچون قوه مجریه و قضائیه، بیش از آنکه ناشی از تفاوت‌های شکلی در ساختار حکومت باشد، برخاسته از تفاوت در فهم نظری آنان از کارکرد و ماهیت انتخابات است. این چارچوب نظری نشان می‌دهد که هر الگوی تعیین قلمرو انتخابات، ناگزیر به مجموعه‌ای از پیش‌فرض‌های فلسفی متکی است که تعمیم یا تحدید انتخابات را موجه می‌سازد؛ ازاین‌رو بررسی قلمرو انتخابات در اندیشه سیاسی اسلامی نیز بدون توجه به تلقی‌های متفاوت از ماهیت انتخابات و مشروعیت سیاسی ممکن نخواهد بود و مستلزم بازخوانی این مسئله در پرتو مبانی خاص اندیشه سیاسی اسلامی است.

۲. نظریه‌های انتخابات در اندیشه سیاسی اسلامی

انتخابات افزون بر آنکه سازوکاری برای گزینش صاحب منصب است، از حیث ماهیت حقوقی و آثار رأی مردم نیز قابل بررسی است. نظریه‌های وکالت، تفویض، شهادت، مشورت و بیعت، الگوهای متفاوتی برای تبیین نقش رأی‌دهندگان در گزینش، اعطای اختیار، شناسایی صلاحیت یا پذیرش صاحب منصب ارائه می‌کنند. این نظریه‌ها لزوماً هم‌سنخ نیستند، اما ظرفیت آنها برای تبیین ماهیت انتخابات و قلمرو نهادی آن قابل مقایسه است.

۲–۱. نظریه وکالت: شهید مطهری در تبیین ماهیت انتخابات، به دیدگاه «وکالت» معتقد است و این رویکرد را با تلقی عمومی از انتخابات همسو می‌داند؛ چنانکه در عرف نیز معمولاً از نماینده به عنوان «وکیل» یاد می‌شود (مطهری، ۱۳٦۸، ج. ۲۹، ص. ٤٦٦–٤٦٧). مقصود ایشان از وکالت، واگذاری اختیار تصمیم‌گیری و تصرف در امور شخصی به فرد یا افرادی است که به عنوان نماینده انتخاب می‌شوند تا در حوزه‌های مرتبط با حقوق انتخاب‌کننده اقدام کنند (همان، ص. ٤٦٣). در مورد انتخابات نیز این مفهوم بدین معناست که شهروندان _ که قوانین و سیاست‌های حکومتی به طور مستقیم بر شئون زندگی آنان اثر می‌گذارد _ از طریق رأی‌دادن،

وکلایی را بر می‌گزینند تا به نیابت از ایشان، در تصمیم گیری‌های مربوط به زندگی‌شان مشارکت کنند (همان، ص. ٤٥٨-٤٥٩). بر اساس این دیدگاه، شهروندان صاحب حق و مالک اموال، جان، آبرو و حیثیت اجتماعی شناخته می‌شوند. ازآنجاکه اداره کشور مستلزم اتخاذ تصمیم‌هایی است که به طور مستقیم به این حقوق حیاتی مربوط می‌شود، اصل اولی آن است که در تصمیم‌های مربوط به این موارد، همه افراد می‌بایست در فرایند تصمیم‌گیری‌ها مشارکت داشته باشند؛ با این حال به دلیل امکان‌ناپذیری مشورت و تبادل نظر مستقیم با تمام شهروندان در هر موضوع، سازوکاری طراحی شده است که در آن مردم از میان خود، افرادی را به عنوان وکیل انتخاب می‌کنند تا به نمایندگی از ایشان، این تصمیم‌ها را اتخاذ کنند. در این چارچوب، وضعیت نمایندگان نه به عنوان «حاکم» بر مردم، بلکه صرفاً در جایگاه «وکیل» ایشان تعریف می‌شود (همان، ص. ٤٦٤).

۲-۲. نظریه تفویض: دیدگاه دوم، انتخابات را به معنای تفویض و واگذاری حق حکومت تفسیر می‌کند. شهید مطهری در تشریح این دیدگاه بیان می‌دارد که بر اساس این نگرش، جامعه نیازمند گروهی حاکم است که اطاعت از آنان الزامی است. ازآنجاکه طبقه حاکم به صورت مشخص و از پیش تعیین‌شده وجود ندارد، مردم می‌بایست از میان خود افرادی را برای حکمرانی برگزینند؛ زیرا تمام افراد از حقوق برابر برخوردارند و همگی بالقوه قابلیت حکومت‌کردن را دارند. اما با توجه به عدم امکان حکومت همگانی، افراد حق خود را به دیگران واگذار می‌کنند (مطهری، ١٣٦٨، ج. ٢٩، صص. ٤٦٥-٤٦٦). آیت‌الله مصباح یزدی تمایز میان «تفویض» و «توکیل» را در این می‌دانند که در توکیل، حق بازنگری و تجدیدنظر برای مردم محفوظ است؛ درحالی‌که در تفویض، افراد نمی‌توانند از تصمیم خود بازگردند؛ زیرا در این حالت، شهروندان حق حاکمیت خود را به صورت قطعی به شخص یا گروهی دیگر منتقل می‌کنند (مصباح یزدی، ١٣٨٨، ص. ٣١). در میان اندیشمندان سیاسی مسلمان، این دیدگاه پذیرفته نشده است؛ با این حال به نظر می‌رسد در اندیشه سیاسی هابز می‌توان شواهد محکمی برای دیدگاه تفویض حق حکومت یافت. هابز در نظریه قرارداد اجتماعی خود بر این باور است که دولت زمانی شکل می‌گیرد که افراد در وضع طبیعی، با ترس از هرج‌ومرج و برای تضمین امنیت و بقا، طی یک توافق جمعی، حق حاکمیت خود را به صورت مطلق و برگشت‌ناپذیر به یک فرد یا مجمعی از افراد واگذار می‌کنند. او تصریح می‌کند که این انتقال حق از طریق اکثریت صورت می‌گیرد و همه شهروندان – چه موافق و چه مخالف این انتخاب – موظف‌اند تمامی تصمیم‌ها و احکام حاکم را همچون اراده و عمل خودشان بپذیرند (هابز، ١٣٨٠، ص. ١٩٣). همان طور که روشن است این فرایند، نه یک وکالت موقت و مشروط، بلکه تفویض قطعی قدرت است که در آن شهروندان داوطلبانه، اما الزام‌آور، حق حکمرانی را به حاکم منتقل می‌کنند.

۲-۳. نظریه شهادت: آیت‌الله مصباح یزدی در طرحی ویژه برای انتخابات، دیدگاهی متمایز ارائه می‌دهد. به باور ایشان، رأی‌دهی به معنای واگذاری حق یا منصب به دیگری نیست، بلکه تنها شهادت‌دادن بر عدالت، دانش و کاردانی فرد مورد نظر شمرده می‌شود. در این الگو، برخورداری از عدالت و تخصص، شرط اساسی برای رأی‌دهندگان و نامزدهای انتخاباتی است و مشارکت مردم در انتخابات درحقیقت شهادت‌دادن بر شایستگی‌های اخلاقی و تخصصی نامزدهاست (مصباح یزدی، ١٣٨٩، ص. ٢٤٥-٢٤٦). در این نظام انتخاباتی که فرایند گزینش بر اساس شهادت افراد عادل و صاحب‌صلاحیت صورت می‌پذیرد، رأی شاهدان معتبر و الزام‌آور است. هنگامی که چند نامزد با شرایط مشابه وجود داشته باشد، معیار تعیین‌کننده، تعداد و شهادت‌هایی است که به شایستگی هر یک از آنها اقامه شده است. طبیعی است فردی که گواهان بیشتری بر صلاحیت و لیاقت او شهادت دهند، بر دیگران ترجیح خواهد یافت و به عنوان فرد شایسته برای تصدی آن منصب مشخص می‌شود (همان، ص. ٢٤٢). ایشان با استناد به مبانی اسلامی بر این نکته تأکید می‌ورزند که شیوه مطلوب برای گزینش مسئولان، روشی چندمرحله‌ای است که در آن هر فرد تنها در مواردی شهادت دهد که صلاحیت تشخیص آن را دارد و از رأی و شهادت‌دادن در حوزه‌هایی که فاقد تخصص است، خودداری

کند. این رویکرد نه‌تنها مصـالح جامعه را بهتر تأمین می‌کند، بلکه از نظر عقلی و شـرعی نیز رویکردی معقول و منطبق با موازین اسلامی به شمار می‌رود (مصباح یزدی، ۱۳۸۸، ص. ۱۲۷).

۲-٤. نظریه مشورت: بر اساس نظر آیت‌الله جوادی آملی، ماهیت انتخابات در حوزه اختیارات حکومت اسلامی، مبتنی بر اصل مشورت است. ایشان بر این باورند که اداره مطلوب کشور اسلامی زمانی محقق می‌شود که شهروندان در آن احساس آزادی داشته باشند، از حق انتخاب برخوردار باشند و آرا و نظراتشان مورد احترام قرار گیرد؛ به همین دلیل قرآن کریم پیامبر اکرم (ص) را به مشورت با مردم فرمان می‌دهد که نشانِ اهمیت این اصل در نظام اسلامی است: «وَشَاوِرْهُمْ فِی الْأَمْرِ» (آل‌عمران، ۱۵۹)؛ بر این اساس حکومت اسلامی باید در مسائل عمومی به طور مستقیم با مردم و در موضوعات تخصصی با نمایندگان آگاه و کارشناسان به مشورت بپردازد. از این منظر، رأی‌دهی در انتخابات، درواقع مشارکت مردم در فرایند مشورت و تصمیم‌گیری‌های کلان جامعه به شمار می‌رود (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ص. ۲۲۱). با وجود اینکه آیت‌الله جوادی آملی به‌تفصیل دلایل دیدگاه خود را تبیین نکرده است، تحلیل آرای ایشان نشان می‌دهد که نظریه مشورت بر پایه چند انگاره بنیادین استوار است:

(۱) حاکمیت ولایی: تصمیم‌گیری نهایی در امور حکومتی به عنوان حقی الهی در اختیار ولیّ جامعه اسلامی قرار دارد و مردم در تعیین حدود این ولایت نقشی ندارند. حل و فصل امور حکومتی، حقی نیست که به مردم تعلق داشته باشد تا بتوانند از طریق انتخاب نماینده، آن را به دیگری واگذار کنند. این حق، ویژه خداوند متعال است که از سوی او به امام معصوم و در دوران غیبت به فقیه واجد شرایط سپرده شده است (جوادی آملی، ۱۳۸٤، ص. ۱۳۳)؛

(۲) تفویض امور به کارگزاران: اداره جامعه مستلزم به‌کارگیری نیروهای شایسته است و حاکم اسلامی می‌تواند امور اجرایی را به افراد متعهد و متخصص بسپارد (جوادی آملی، ۱۳۸۹، صص. ۳۷۱-۳۷۲)؛

(۳) ضرورت مشورت به مثابهٔ شرط مدیریت: ولی فقیه به عنوان مدیری مدبّر موظف است با صاحب‌نظران و متخصصان مشورت کند و به خواسته‌های مشروع مردم توجه کند (همان، ص. ٤۸۱). از این انگاره‌ها به دست می‌آید به چه دلیل انتخابات در این دیدگاه، نه یک حق مردمی مستقل، بلکه یک فرایند مشورتی هدایت‌شده در نظام ولایی است. این برداشت از نظریه مشورت را می‌توان با دیدگاه میرزای نائینی در *تنبیه‌الأمه و تنزیه‌المله* نیز تکمیل کرد. نائینی با تأکید بر اینکه اساس حکومت اسلامی بر مشارکت عمومی در امور مملکت و مشورت با عقلای امت استوار است، مشورت را به رایزنی حاکم با اطرافیان و خواص خود محدود نمی‌داند، بلکه آن را ناظر بر کلیه امور سیاسی جامعه تلقی می‌کند. وی در تبیین این دیدگاه، به آیه «وَشَاوِرْهُمْ فِی الْأَمْرِ» (آل‌عمران، ۱۵۹) و نیز سیره پیامبر اکرم(ص) در مشورت با اصحاب و توجه به نظر اکثریت استناد می‌کند؛ بر این اساس از تأکید نائینی بر مشارکت ملت در اداره امور سیاسی و ضرورت مشورت با عقلای امت می‌توان استنباط کرد که انتخابات نیز به عنوان یکی از سازوکارهای مشارکت سیاسی مردم، در چارچوب اصل مشورت تفسیرپذیر است (نائینی، ۱٤۰۱، ص. ۸۳-۸۵).

۲-۵. نظریه بیعت: آیت‌الله مصباح یزدی به برخی از نویسندگان اشاره می‌کند که مفهوم بیعت در اسلام را با رأی‌دهی و انتخابات در نظام‌های دموکراتیک غربی یکسان پنداشته‌اند و از این طریق تلاش کرده‌اند نظام سیاسی اسلام را مردم‌سالار جلوه دهند. ایشان در نقد این دیدگاه توضیح می‌دهند که هرچند در قرآن کریم و نیز در برخی روایت‌ها، موضوع بیعت با پیامبر اکرم(ص) و ائمه معصومین(ع) مطرح شده است، بررسی دقیق آیات و روایات به‌وضوح نشان می‌دهد که بیعت در اسلام هیچ شباهتی به رأی‌گیری در نظام‌های مردم‌سالار ندارد. به باور ایشان بیعت‌کردن یا نکردن مردم هیچ تأثیری در مشروعیت حکومت اسلامی ندارد، بلکه این مفهوم در اسلام دارای فلسفه و کارکردی کاملاً متفاوت است (مصباح یزدی، ۱۳۸۹، صص. ۲۹۸-۲۹۹؛ مصباح یزدی، ۱۳۹٤، ص. ۱٤۱). به نظر می‌رسد حسینعلی منتظری به این دیدگاه باور داشت؛ هرچند وی به‌صراحت به آن اشاره نکرده است. وی در بررسی

ادله صحت نظریه «انتخاب»، به این موضوع تأکید می‌کند که سیره عقلای عالم در تعیین حاکمان، بر انتخاب و سپس اظهار اطاعت از طریق بیعت و یا روش‌های مشابه مبتنی است (منتظری، ۱٤۰۹، ج. ۱، ص. ٤۹٤)؛ همچنین به باور وی در عصر غیبت، امت اسلامی از طریق انتخابات، حاکم را بر می‌گزینند (همان، ص. ۵۳۱-۵۳۲). این هم‌پوشانی بین «انتخابات» و «بیعت» در کلام او می‌تواند نشانِ این باشد که وی دست‌کم ماهیت انتخابات برای تعیین حاکم در دوران غیبت را همان بیعت می‌داند. علامه جعفری انتخابات را نوعی بیعت برای رهبر و قانون‌گذاران می‌داند و معتقد است رأی‌دهندگان از این طریق، حق تعیین مسیر حیات مادی و معنوی خود را به آنان واگذار می‌کنند (جعفری، ۱۳۷۸، ج. ۳، ص. ۲۰). عمید زنجانی نیز انتخابات را صورت جدیدی از بیعت معرفی می‌کند (عمید رنجانی، ۱۳۸٤، ج. ۷، ص. ۲۵۲). شهید خامنه‌ای هم انتخابات را بیعت دوباره با اهداف و آرمان‌های نظام اسلامی می‌داند (خامنه‌ای، ۱۳۹٤/۱۱/۱۹). این دیدگاه‌ها با وجود تفاوت در نحوه صورت‌بندی، بر امکان تفسیر انتخابات در چارچوب مفهوم بیعت تأکید دارند.

۳. قلمرو انتخابات در فلسفه سیاسی اسلامی

در اندیشه سیاسی اسلامی، ماهیت انتخابات و قلمرو اعتبار آن در ساختار حکومت، از پرسش‌های اساسی و متأثر از مبانی اندیشه اسلامی است. دیدگاه‌های مختلف در باب خاستگاه مشروعیت حکومت و رابطه مردم با حاکم، تفسیرهای گوناگونی از نقش و حدود انتخابات ارائه می‌دهند. این تفاوت‌های مبنایی موجب شده است پرسش از قلمرو انتخابات، پاسخی یکسان نداشته باشد و پاسخ به آن به طور مستقیم به تلقی از ماهیت انتخابات گره بخورد. بررسی این قلمرو در پرتو دیدگاه‌های پنجگانه، نه‌تنها حدود امکان استفاده از اراده مردم در عرصه‌های مختلف حکمرانی را روشن می‌سازد، بلکه پیوند عمیق بین مبانی نظری و طراحی نهادهای عملی در نظام سیاسی اسلامی را آشکار می‌نماید.

۳-۱. قلمرو انتخابات در نظریه وکالت

بحث درباره قلمرو انتخابات در حکومت اسلامی از جمله موضوعاتی است که با ماهیت «وکالت» و جایگاه ولایت فقیه ارتباط مستقیم دارد. پرسش اصلی این است که آیا انتخابات، به معنای واگذاری وکالت به افراد منتخب، می‌تواند در نهادهایی مانند رهبری، قوه مجریه، قوه مقننه یا قوه قضائیه مشروع و قابل اجرا باشد یا خیر؟ پاسخ به این پرسش تا حد زیادی به دیدگاه نظری درباره «حق حکومت» و نسبت آن با مردم و خداوند بستگی دارد. امکان برگزاری انتخابات در نهاد رهبری طبق دیدگاه وکالت به پذیرفته‌شدن یا نشدن ولایت فقیه گره خورده است. اگر ولایت فقیه به عنوان مبنای مشروعیت حکومت پذیرفته شود، نمی‌توان برگزاری انتخابات برای نهاد رهبری را بر اساس نظریه وکالت توجیه کرد؛ زیرا ولایت به عنوان مقامی الهی و ناشی از نصب، با وکالت به عنوان رابطه‌ای قراردادی و ناشی از انتخاب مردم، در تعارض ماهوی قرار می‌گیرند. همان‌گونه که برخی فیلسوفان سیاسی تصریح کرده‌اند تفاوت بنیادینی بین «ولایت فقیه» و «وکالت فقیه» وجود دارد و رهبر حکومت اسلامی را نمی‌توان با رأی مردم بر مسند حکومت نشاند (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ص.۱۹۰). شهید مطهری نیز بر این باور است که در اندیشه اسلامی، خداوند متعال از طریق معصومان(ع) فقیه واجد شرایط را برای هدایت جامعه انسانی بر می‌گزیند (مطهری، ۱۳٦۸، ج. ۲۱، ص. ۱۲٤)؛ بنابراین از دیدگاه ایشان، با توجه به پذیرش ولایت فقیه و در عین حال ماهیت وکالتی انتخابات، برگزاری انتخابات برای تعیین رهبر ناپذیرفتنی است؛ با این حال اگر کسی باور داشته باشد که هیچ فردی از سوی خداوند برای منصب حکومت تعیین نشده و این امر به مردم واگذار شده است، در این صورت برگزاری انتخابات برای تعیین رهبر نیز مشروع خواهد بود و حاکم، وکیل مردم تلقی می‌شود، نه ولیّ آنان (حائری یزدی، بی‌تا، ص. ۱۲۰–۱٤۵)؛ بنابراین پرسش از شمول قلمرو انتخابات بر نهاد رهبری در نظریه وکالت پاسخ واحدی ندارد و دیدگاه‌های مختلف درباره «حق حکومت» نتایج متفاوتی به همراه دارد. به طور کلی نظریه

وکالت انتخابات را تنها در جایی می‌پذیرد که «نمایندگی» معنا داشته باشد و مقام مورد نظر جزء طبقه حاکمه به شمار نیاید. به باور شهید مطهری نمایندگان مردم در مجلس شورای اسلامی، جزو طبقه حاکمه نیستند و صرفاً نماینده مردم به شمار می‌روند؛ بر این اساس برگزاری انتخابات در قوه مقننه از دیدگاه ایشان قابل پذیرش است و قوانین مصوب نمایندگان، به دلیل وکالت از مردم مشروع و معتبر خواهد بود (مطهری، ۱۳٦۸، ج. ۲۹، صص. ٤٦٦–٤٦۷). برگزاری انتخابات در قوه مجریه نیز به پذیرش نمایندگی مردم در این قوه بستگی دارد. شهید مطهری در آثار خود به عبارت‌هایی اشاره می‌کند که امکان تحقق نمایندگی در قوه مجریه را نشان می‌دهد (همان، ج. ۱۵، ص. ۵۸۳)؛ بنابراین بر اساس نظریه وکالت، وکالت در قوه مجریه نیز امکان‌پذیر است و می‌توان انتخابات را در این حوزه برگزار کرد. آموزه‌های اسلامی درباره قضاوت به‌وضوح با مفهوم نمایندگی و وکالت ناسازگار است؛ ازاین‌رو نمی‌توان مسئولان نهاد قضایی را از طریق انتخابات منصوب کرد؛ زیرا قضاوت در اسلام منصبی الهی و از شئون حاکم اسلامی به شمار می‌آید (همان، ج. ٤، صص. ۷۱٤–۷۱۵). قاضی باید از سوی خداوند تعیین شده باشد و این منصب از پیامبر اسلام (ص) به ائمه معصومین(ع) و سپس به فقیهان واجد شرایط منتقل شده است (همان، ج. ۲۱، ص. ۱۲۱–۱۲۳). از نظر اسلام، هر کسی صلاحیت قضاوت ندارد؛ بلکه قاضی باید فقیه، مجتهد و عادل باشد (همان، ج. ۱۷، ص. ۱۷۱)؛ بنابراین منصب قضاوت، انتصابی از ناحیه خداوند است و با نمایندگی و وکالت از مردم قابل جمع نیست.

۲-۳. قلمرو انتخابات در نظریه تفویض

تبیین قلمرو انتخابات در نظریه تفویض، مستلزم توجه به مبانی این نظریه درباره خاستگاه حق حکومت است. بر اساس نظریه تفویض، همه انسان‌ها ذاتاً برابرند و به‌یکسان از حق حکومت برخوردارند و هیچ فردی از حق انحصاری برای حکومت‌کردن بهره‌مند نیست (مطهری، ۱۳٦۸، ج. ۲۹، ص. ٤٦٦). از این منظر، انتخابات نه صرفاً یک سازوکار اجرایی، بلکه تنها راه معقول برای واگذاری و تفویض حق حکومت عمومی به فرد یا افراد معین به شمار می‌آید؛ بر این اساس در چارچوب نظریه تفویض، برگزاری انتخابات در همه ارکان حکومت نه‌تنها ممکن، بلکه ضروری تلقی می‌شود. مردم می‌توانند حق حکومت خود را از طریق نهادهای مختلف، از جمله رهبری، قوه مجریه، قوه مقننه و حتی قوه قضائیه میان افراد منتخب توزیع کنند؛ بر این اساس مقتضای دیدگاه تفویض آن است که برگزاری انتخابات در نهاد رهبری نیز ممکن تلقی شود و مردم حق حکومت خود را به حاکم واگذار کنند. این در حالی است که بر اساس نظریه ولایت فقیه در اندیشه اسلامی، حکومت در انحصار خداوند است و مردم دارای حقی نیستند که بتوانند آن را به دیگری تفویض کنند (مصباح یزدی، ۱۳۸۸، ص.۱۲۰). آیت‌الله مصباح یزدی با اشاره به این دیدگاه، تصریح می‌کند که بر اساس نظریه تفویض، ملاک مشروعیت قاضی نیز خواست و اراده مردم است که از طریق انتخابات یا توافق عمومی تجلی می‌یابد؛ به بیان ایشان اگر دو نفر درباره مسئله‌ای با یکدیگر اختلاف داشته باشند، نخست می‌توانند خود به تفاهم برسند؛ اما در صورت عدم توافق، می‌توانند شخص سومی را به عنوان داور برگزینند و با توافق متقابل داوری او را بپذیرند. در چنین حالتی، اعتبار داور ناشی از رضایت دوطرف خواهد بود. با تعمیم این منطق به سطح جامعه، قاضی نیز باید کسی باشد که مردم داوری او را پذیرفته باشند؛ ازاین‌رو طبیعی‌ترین راه آن است که مردم با رأی خود قضات را انتخاب کنند (مصباح یزدی، ۱۳۸۹، ص. ۹۷). بنابراین بر اساس دیدگاه تفویض، چون همه انسان‌ها به طور برابر دارای حق حکومت‌اند، انتخابات سازوکار اصلی و ضروری برای واگذاری این حق به افراد منتخب به شمار می‌رود؛ ازاین‌رو در چارچوب این دیدگاه، امکان برگزاری انتخابات در همه ارکان حکومت، از جمله رهبری، قوه مقننه، قوه مجریه و حتی قوه قضائیه پذیرفته می‌شود؛ با این حال این برداشت با نقدهای جدی، به‌ویژه درباره نهاد قضایی و نیز با مبانی نظری ولایت فقیه در اندیشه اسلامی، مواجه است؛ به‌گونه‌ای که با پذیرش ولایت فقیه، دست‌کم امکان انتخابات در نهاد رهبری بر اساس نظریه تفویض پذیرفتنی نخواهد بود.

۳-۳. قلمرو انتخابات در نظریه شهادت

بررسی قلمرو انتخابات در نظریه شهادت نیز مستلزم توجه به برداشت خاص این نظریه از ماهیت انتخابات است. همین فهم متفاوت از ماهیت انتخابات، نتایج خاصی را در تعیین قلمرو آن در ساختار حکومت اسلامی به همراه دارد. در این دیدگاه، برگزاری انتخابات در نهادهای حکومتی، از جمله نهاد رهبری، قابل پذیرش است؛ بدین ترتیب حاکم می‌تواند از طریق انتخابات و بر مبنای شهادت صاحب‌نظران و کارشناسان برجسته‌ای که واجد مراتب بالای عدالت و تقوا هستند، شناسایی و معرفی می‌شود (مصباح یزدی، ۱۳۸۹، صص. ۲۳۸–۲۴۰). البته آیت‌الله مصباح یزدی با تأکید بر تفاوت این الگو با انتخابات متعارف، طرحی خاص تحت عنوان «انتخابات چنددرجه‌ای» ارائه می‌دهد که در آن نقش تشخیص و شهادت متخصصان جایگاه محوری دارد (همان، ص. ۲۴۳). نکته مهم آن است که در دیدگاه شهادت، انتخابات هرگز به معنای تفویض حق حکومت یا ولایت به فرد منتخب نیست. مشروعیت رهبر، ناشی از اذن شارع مقدس است؛ اما ازآنجاکه در عصر غیبت معلوم نیست خداوند متعال به حکومت چه کسی راضی است، از خبرگان عادل و متخصص خواسته می‌شود تا با شهادت خود، فرد واجد شرایط را شناسایی و معرفی کنند (همان، ص. ۲۵٤)؛ ازاین‌رو انتخابات در این دیدگاه شکلی منحصربه‌فرد دارد و با الگوی رایج انتخابات عمومی تفاوت اساسی پیدا می‌کند؛ به‌گونه‌ای که نه‌تنها انتخابات عمومی موجه شمرده نمی‌شود و در نهاد رهبری نیز انتخابات به صورت تخصصی برگزار می‌گردد (مصباح یزدی، ۱۳۸۲، ج. ۲، ص. ۱). در چارچوب دیدگاه شهادت، به نظر می‌رسد مانعی برای برگزاری انتخابات در نهادهای اجرایی، قانون‌گذاری و قضایی نیز وجود نداشته باشد. این امر نه ناشی از تلقی متفاوت از جایگاه این نهادها در جامعه اسلامی، بلکه برخاسته از فهم خاص این نظریه از ماهیت انتخابات است. درواقع ظرفیت نظریه شهادت امکان به‌کارگیری انتخابات را در سطوح مختلف حکومت فراهم می‌سازد. بر اساس این دیدگاه، در عصر غیبت، ولی فقیه از سوی شارع مقدس به عنوان حافظ شریعت، مجری احکام الهی و تصمیم‌گیرندهٔ نهایی در جامعه اسلامی منصوب شده است؛ با این حال می‌تواند بخشی از اختیارات خود را به رؤسای قوای سه‌گانه مجریه، مقننه و قضائیه واگذار کند (مصباح یزدی، ۱۳۸۸، ص. ۱۰٤). بر این اساس از دیدگاه نظریه شهادت، الزام شرعی برای انتخاب مسئولان قوای حکومتی از طریق آرای عمومی وجود ندارد، بلکه این امر تابع اقتضائات جامعه اسلامی است (مصباح یزدی، ۱۳۹۰، ج. ۲، ص. ۱٥٤)؛ با این حال در صورت برگزاری انتخابات، ماهیت آن چیزی جز «شهادت شرعی» نخواهد بود. بر پایه این برداشت از انتخابات و مطابق با الگوی پیشنهادی آیت‌الله مصباح یزدی مانعی برای برگزاری انتخابات در نهادهای اجرایی، قانون‌گذاری و قضایی وجود ندارد (مصباح یزدی، ۱۳۸۹، صص. ۲۳۵–۲۵۳)؛ زیرا هرچند این نهادها از شئون حاکم اسلامی به شمار می‌آیند، ولی فقیه می‌تواند در صورت نیاز و با توجه به شرایط جامعه اسلامی، افراد واجد شرایط را از طریق شهادت اشخاص عادل و متخصص برای تصدی این منصب‌ها برگزیند. از این جهت، تفاوتی میان نهادهای مختلف حکومتی وجود ندارد و دلیلی برای منع برگزاری انتخابات در یکی از آنها دیده نمی‌شود (همان، ص. ۲٤۰). البته این امر به معنای الزام به برگزاری انتخابات نیست، بلکه صرفاً امکان آن را نشان می‌دهد؛ امکانی که می‌تواند به عنوان یکی از مبانی مهم در طراحی ساختار حکومت اسلامی بدان توجه شود؛ بنابراین بر اساس دیدگاه شهادت، امکان برگزاری انتخابات در نهاد رهبری و نیز دیگر نهادهای حکومتی وجود دارد، هرچند این انتخابات ماهیتی تخصصی و غیرعمومی دارد. در این دیدگاه، الزام شرعی برای برگزاری انتخابات وجود ندارد و تحقق آن تابع اقتضائات جامعه اسلامی است، اما در صورت برگزاری، انتخابات می‌تواند سازوکاری برای شناسایی و انتصاب شایستگان در ساختار حکومت اسلامی باشد.

٤-٣. قلمرو انتخابات در نظریه مشورت

برای تعیین قلمرو انتخابات در دیدگاه مشورت، نخست باید به تبیین ماهیت رأی و انتخابات در این نظریه پرداخت. بر اساس این دیدگاه، رأی‌دادن و شرکت در انتخابات نه به معنای اعطای وکالت است و نه تفویض حق حکومت، بلکه نوعی مشارکت در فرایند «مشورت» به شمار می‌آید (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ج. ۳، ص. ۲۲۱)؛ بدین معنا که مردم با رأی خود در تصمیم‌گیری‌های اجتماعی مشارکت می‌کنند، بی‌آنکه خاستگاه مشروعیت منصب حکومتی باشند؛ بر این اساس طبق این دیدگاه، ازآنجاکه در امور الهی، مانند اصل جعل ولایت و تعیین صاحب ولایت، مجالی برای مشورت وجود ندارد، نمی‌توان از طریق انتخابات به فقیه ولایت اعطا کرد. اما می‌توان برای شناسایی فقیه واجد شرایط و پذیرش ولایت او و با یکدیگر مشورت کرد (جوادی آملی، ۱۳۷۸، ج. ١٦، صص. ١٤٥–١٤٦)؛ ازاین‌رو برگزاری انتخابات در نهاد رهبری برای شناسایی ولیّ امر و اعلام پذیرش ولایت او نه‌تنها ممکن، بلکه با مبانی این نظریه سازگار است. به نظر می‌رسد به همین دلیل است که آیت‌الله جوادی آملی سهم مردم را در «تولّی» و پذیرش ولایت می‌داند، نه اعطای ولایت یا وکالت. به بیان ایشان، مردم با رأی خود به فقیه منصب وکالت نمی‌دهند، بلکه ولایتی را که شارع به او عطا کرده است، می‌پذیرند (جوادی آملی، ۱۳۷۸، ج. ۱۹، ص. ۵۹). همان‌گونه که مردم نمی‌توانند با مشورت پیامبر یا امام را تعیین کنند، با رأی خویش نیز نمی‌توانند منصب امامت یا ولایت را ایجاد نمایند؛ هرچند می‌توانند از این طریق امام یا ولیّ تعیین‌شده را شناسایی و کشف کنند (جوادی آملی، ۱۳۸۱، ج. ۱، ص. ۳٦۹)؛ بر همین مبنا رأی‌دادن به فقیه جامع‌الشرایط در عصر غیبت به معنای پذیرش ولایت اوست (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ص٤٢٩) و حتی خود فقیه نیز می‌تواند به عنوان یک فرد از امت، به ولایت شخصیت حقوقی خویش رأی تولّی دهد (همان، ص. ۵۰۳).

در عین حال هرچند اجرای امور حکومتی در عصر غیبت به رهبر معصوم یا فقیه واجد شرایط واگذار شده است (جوادی آملی، ١٣٨٤، ص.١٣٣)، اداره جامعه بدون بهره‌گیری از دیگران ممکن نیست؛ ازاین‌رو حاکم اسلامی بخشی از وظایف اجرایی را به دیگران واگذار می‌کند (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ص. ۳۷۱). از جمله مهم‌ترین این حوزه‌ها، فعالیت‌های مربوط به نهادهای اجرایی و قانون‌گذاری است. در این موارد، حاکم اسلامی می‌تواند ـــ و بر اساس اصل مشورت در اسلام حتی باید ـــ در انتصاب مسئولان این نهادها با مردم مشورت کند. با توجه به اینکه در این نظریه انتخابات صورت نهادینه‌شده مشورت عمومی است، برگزاری آن در نهادهای اجرایی و قانون‌گذاری نه‌تنها جایز، بلکه در چارچوب اصل مشورت قابل توصیه و حتی واجب دانسته می‌شود. در نهاد قضایی نیز به نظر می‌رسد مانع نظری جدی برای بهره‌گیری از انتخابات وجود نداشته باشد. هرچند در عصر غیبت، حاکم اسلامی عهده‌دار شأن قضاوت پیامبر اکرم(ص) و ائمه معصومین(ع) است و باید با اجتهاد علمی مستمر، مبانی قضاوت اسلامی را از منابع شرعی استخراج و اجرا کند (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ص. ٢٤٤)، اما می‌تواند این شأن را به افراد واجد شرایط واگذار کند (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ج. ۳، ص. ١٦٧). در این چارچوب، مشورت با مردم در قالب انتخابات، درباره افراد دارای شرایط شرعی و قانونی، پیش از انتصاب آنان به منصب قضاوت، با مبانی این نظریه نیز سازگار است؛ بنابراین نظریه مشورت ظرفیت گسترده‌ای برای بهره‌گیری از انتخابات در نهادهای مختلف حکومتی دارد. هرچند مشروعیت نهایی منصب‌ها از خداوند متعال ناشی می‌شود، انتخابات به عنوان سازوکار تحقق مشورت عمومی می‌تواند در شناسایی و گزینش مسئولان نقش مهمی ایفا کند؛ ازاین‌رو برگزاری انتخابات در نهاد رهبری برای کشف و پذیرش ولیّ فقیه و نیز در نهادهای اجرایی، قانون‌گذاری و حتی قضایی، در چارچوب اصل مشورت قابل توجیه است؛ بر این اساس طبق نظریه مشورت می‌توان نظام انتخاباتی به‌نسبت گسترده‌ای را در چارچوب اصول و ارزش‌های اسلامی طراحی کرد، بی‌آنکه مبنای الهی مشروعیت منصب‌های حکومتی مخدوش گردد.

در حال آماده سازی برای انتشار

۵-۳. قلمرو انتخابات در نظریه بیعت

برای تعیین قلمرو انتخابات در نظریه بیعت، نخست باید نسبت این نظریه با خاستگاه حکومت در اسلام روشن شود. در این چارچوب، انتخابات صورت عینی و نهادینه‌شده «بیعت» تلقی می‌شود؛ یعنی اعلام پذیرش و التزام عملی مردم به حاکم؛ ازاین‌رو امکان‌داشتن یا نداشتن برگزاری انتخابات در نهاد رهبری، به چگونگی تفسیر خاستگاه مشروعیت حکومت باز می‌گردد. آیت‌الله منتظری پس از بررسی دیدگاه‌های مختلف، درباره خاستگاه حکومت دو نظریه اصلی را طرح می‌کند. بنابر دیدگاه نخست، حاکمیت و تشریع تنها از آن خداوند است و پیامبر اکرم(ص) و پس از ایشان ائمه(ع) تنها به نصب الهی عهده‌دار حکومت می‌شوند. در عصر غیبت نیز فقیهان از سوی ائمه(ع) به طور عام منصوب‌اند؛ در این صورت برای انتخاب مردم در اصل نصب رهبر جایگاهی متصور نیست؛ در مقابل، دیدگاه دوم بر آن است که امت اسلامی خاستگاه قدرت و سلطه واقعی است و اهل حل و عقد تجلی اراده امت‌اند. آیاتی مانند «وَأَمْرُهُمْ شُورى بَيْنَهُمْ» (شوری: ۳۸) و روایات مربوط به بیعت مردم با پیامبر و سایر پیشوایان (ع) مستند این نظریه دانسته می‌شود. بر اساس این برداشت، مبدأ واقعی سلطه مردم‌اند، هرچند حاکمان منتخب آنان حق تخلف از احکام الهی را ندارند (منتظری، ۱۴۰۹ق، ج. ۱، صص. ۴۰۴-۴۰۵). وی پس از اشاره به این دو دیدگاه، نظر صحیح را در جمع طولی این دو دیدگاه می‌داند؛ بدین معنا که اگر شخصی از سوی خداوند به طور خاص منصوب شده باشد، همانند پیامبر(ص) و ائمه(ع) در صورت دسترسی به او، نوبت به انتخاب امت نمی‌رسد؛ اما در غیر این صورت، امت حق انتخاب حاکم را دارند؛ البته در چارچوب شرایط و ویژگی‌های معتبر شرعی که برای حاکم اسلامی بیان شده است. در عصر غیبت، امامت فقیهان در عصر غیبت از این قبیل است؛ یعنی امامت در مرتبه نخست مبتنی بر نصب و در مرتبه بعدی با انتخاب امت فعلیت می‌یابد؛ ازاین‌رو تسلط از طریق قهر و غلبه یا بیعت محدود، موجب وجوب اطاعت نخواهد بود؛ اما اگر امت شخصی را به امامت برگزینند، حق حکومت پیدا می‌کند و حکومت او منعقد می‌شود (همان، ص. ۴۰۵)؛ بر این اساس اگر نظریه انتخاب از طریق بیعت پذیرفته شود، تحقق رهبری در عصر غیبت بدون برگزاری انتخابات متصور نخواهد بود؛ زیرا طبق این نظریه، ولی فقیه با انتخاب مردم به ولایت بالفعل می‌رسد و حکومت او از همین طریق مشروعیت می‌یابد. در این تلقی، مردم با بیعت، حق تسلطی را که بر سرنوشت خویش دارند، به رهبر واگذار می‌کنند.

آیت‌الله منتظری نه‌تنها انتخابات رهبری را جایز، بلکه نامزدی فقیهان واجد شرایط را برای پذیرش رهبری واجب می‌دلند؛ زیرا حکومت از ضرورت‌های حیات اجتماعی و حفظ دین و حقوق مسلمانان است و ترک آن موجب تعطیلی احکام و فروپاشی نظم اسلامی خواهد شد (همان، ص. ۵۳۷). این انتخابات نیز می‌تواند به صورت تک‌مرحله‌ای و دومرحله‌ای برگزار شود؛ در انتخابات تک‌مرحله‌ای مردم خودشان فقیه جامع‌الشرایط را برای رهبری جامعه اسلامی بر می‌گزینند، ولی در انتخاب دومرحله‌ای، نخست مردم مناطق مختلف خبرگان مورد اعتماد خود را انتخاب می‌کنند و در مرحله بعد، مجموعه خبرگان مردم حاکم و ولی جامعه را گزینش می‌کنند (همان، ص. ۴۰۸)؛ با این حال وی بر این باور است که اگر نظریه انتصاب به‌معنای نصب عام فقیهان پذیرفته شود، انتخابات در نهاد رهبری جایگاهی نخواهد داشت؛ زیرا فقیهان جامع‌الشرایط از پیش منصوب‌اند و ولایت آنان واجب کفایی است و اطاعت از آنان بر مردم واجب است (همان، ص. ۵۳۷). به نظر می‌رسد این برداشت از نظریه انتصاب و نتایج آن قابل مناقشه است؛ زیرا اگر بیعت را نه در ایجاد مشروعیت، بلکه در تحقق و فعلیت ولایت دخیل بدانیم، می‌توان حتی در چارچوب نظریه انتصاب نیز انتخابات را به عنوان ابزار کشف و احراز رضایت عمومی توجیه کرد؛ مشروط بر آنکه مشروعیت را به اراده الهی مستند بدانیم؛ در این صورت انتخابات به‌منزله بیعت می‌تواند ابزار اعلام پذیرش و تحقق خارجی ولایت باشد. پاسخ امام خمینی(ره) درباره وابستگی تولّی امور مسلمانان به آرای عمومی که در صدر اسلام از آن به بیعت تعبیر می‌شد، مؤید چنین

در حال آماده سازی برای انتشار

برداشتی است (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج. ۲۰، ص. ٤٥٩). قلمرو انتخابات در دیگر نهادهای حکومتی طبق نظریه بیعت محدودتر به نظر می‌رسد. آیت‌الله منتظری با استناد به آیات، روایات و سیره پیامبر(ص) و امیرالمؤمنین(ع)، حاکم اسلامی را مسئول مستقیم تدبیر امور جامعه می‌داند و قوای سه‌گانه را دستیاران و کارگزاران او تلقی می‌کند (همان، ج. ۲، ص. ۵۱–۵۲). از این منظر، اقتضای طبیعت موضوع آن است که گزینش مسئولان این قوا در اختیار رهبر باشد تا بتواند افرادی همسو و کارامد را برای یاری خود برگزیند؛ با این حال وی در مورد قوه مقننه احتمال می‌دهد که در صورت امکان و وجود شرایط مناسب، انتخاب نمایندگان به مردم واگذار شود؛ زیرا مجلس نهادی برای مشورت و تصمیم‌گیری در امور عمومی است و انتخاب آن از سوی مردم، مقبولیت و التزام اجتماعی بیشتری ایجاد می‌کند (همان، صص. ٦٢–٦٣).

با وجود این، منتظری احتمال می‌دهد آیه «وَ أَمْرُهُمْ شُورى بَيْنَهُمْ» (شوری: ۳۸)، قاعده سلطنت (الناسُ مسلّطون علی أموالهم)، توجه خطاب‌های قرآن به مردم در امور اجتماعی مانند آیات قتال، جهاد، بسیج نیروها و اجرای حدّ دزدی، زنا و مشابه اینها همه با انتخاب نمایندگان قوه مقننه از سوی مردم تناسب داشته باشد؛ زیرا اگر این موارد از امور مربوط به مردم و تکلیف نیز متوجه آنان است، تصمیم‌گیری و قانون‌گذاری نیز مناسب است به دست نمایندگان مردم باشد. البته اگر حاکم مشاهده کند که مردم آمادگی انتخاب نماینده را ندارند، یا اینکه رشد و آگاهی سیاسی لازم برای انتخاب افراد شایسته را ندارند یا در معرض تهدید و تطمیع قرار دارند، در این صورت خود او می‌تواند نمایندگان را مشخص کند (منتظری، ۱٤۰۹ق، ج. ۲، ص. ٦٣). به نظر می‌رسد قید «در صورت امکان» نشانه‌ای از تردید در هماهنگی آن با نظریه بیعت باشد. اگر همچنان اصرار شود که انتخابات در هر شرایطی و هر سطحی از نظر ماهیت تفاوتی با بیعت ندارد، در این صورت نمی‌توان از چنین امکانی سخن گفت؛ مگر اینکه به ماهیت چندگانه انتخابات قایل شویم و بر این اساس ماهیت آن را در قوه مقننه غیر از بیعت بدانیم؛ افزون بر این احتمال مطرح‌شده مبنی بر انتخاب نمایندگان مجلس و شورای اسلامی از سوی مردم با مختارشان در خصوص مسئولیت و تکلیف حاکم اسلامی در تعارض آشکار قرار دارد که وی برای اثبات آن به ادله گوناگونی استناد کرده است (همان، ج. ۲، صص. ۵۲–۵۵). شاید به همین دلیل است که وی آن را در حد یک احتمال بیان کرده است. در هر صورت طبق نظریه بیعت و دیدگاه آیت‌الله منتظری دلیل کافی برای برگزاری انتخابات در قوه مقننه وجود ندارد. منتظری قوه مجریه را نیز هم‌سنگ قوه مقننه می‌داند و بر این باور است که همانند قوه قانون‌گذاری، مقتضای ماهیت این قوه نیز آن است که مسئولانش از سوی رهبر منصوب شوند تا افرادی را که با اندیشه و سلیقه او هماهنگ‌اند و می‌توانند در انجام وظایف یاری‌اش دهند، برای این منصب‌ها برگزینند؛ مگر آنکه در زمان بیعت با رهبر، شرط دیگری مقرر شده باشد (همان، ص. ١١٤)؛ با این حال وی درباره شیوه گزینش مسئولان قوه قضائیه ـ اینکه از سوی حاکم اسلامی یا از طریق مردم انتخاب شوند ـ اظهار نظر صریحی نکرده است؛ با وجود این به نظر می‌رسد با توجه به اینکه در دو قوه مجریه و مقننه، اقتضای موضوع را انتصاب از سوی حاکم اسلامی می‌داند، در مورد قوه قضائیه به طریق اولی همین دیدگاه را بپذیرد؛ زیرا دلایلی که برای امکان برگزاری انتخابات در آن دو قوه مطرح شده، قابل تسری به قوه قضائیه نیست؛ بنابراین در نظریه بیعت، قلمرو انتخابات در درجه نخست به نهاد رهبری مربوط می‌شود؛ زیرا بیعت سازوکار تحقق و فعلیت ولایت است. در دیگر نهادهای حکومتی، اصل بر انتصاب از سوی حاکم اسلامی است و تنها در موارد خاص و به صورت احتمالی می‌توان از نقش انتخاب مردمی سخن گفت؛ بنابراین نظریه بیعت بیش از آنکه مبنای گسترش انتخابات در همه ارکان حکومت باشد، ناظر به تحقق ولایت و انعقاد رهبری در عصر غیبت است.

٤. مدل تحلیلی و یافته‌های پژوهش

بررسی پنج نظریه پیش‌گفته بیانگر آن است که در اندیشه سیاسی اسلامی، قلمرو انتخابات به طور مستقیم به تلقی از ماهیت انتخابات، خاستگاه مشروعیت حکومت و جایگاه نهادی مقام مورد بحث وابسته است. نظریه‌های مختلف با تفاوت در این سه متغیر بنیادین، دامنه مشروعیت انتخابات را در نهادهای حکومتی متفاوت تعریف می‌کنند. برای تحلیل نظام‌مند این تفاوت‌ها، می‌توان هر نظریه را به عنوان یک مدل تحلیلی در نظر گرفت که قلمرو انتخاباتی خود را بر اساس یکی از سه محور بنیادین محدود، گسترده یا مشروط تعیین می‌کند. با چنین چارچوب سه‌محوره، جدول زیر «خروجی مدل تحلیلی قلمرو انتخابات» را نمایش و نشان می‌دهد هر نظریه در کدام نهادها، امکان یا ممنوعیت انتخابات را پیش‌بینی می‌کند.

جدول ۱- یافته‌های پژوهش

نظریه	ماهیت انتخابات	خاستگاه مشروعیت	نهاد رهبری	قوه مقننه	قوه مجریه	قوه قضائیه	گستره کلی
وکالت	اعطای وکالت	الهی/مردمی	محل اختلاف، غالباً غیرممکن	لازم	لازم	غالباً انتصابی	متوسط تا زیاد
تفویض	واگذاری حق حاکمیت	مردمی	لازم و شرط انعقاد حکومت	لازم	لازم	غالباً لازم	زیاد
شهادت	شهادت بر صلاحیت	الهی	ممکن، تخصصی	ممکن، تخصصی	ممکن، تخصصی	متوسط
مشورت	نهادینه‌سازی مشورت	الهی	ممکن برای شناسایی و پذیرش	ممکن و گاه لازم	ممکن و گاه لازم	ممکن	به‌نسبت زیاد
بیعت	اعلام التزام و پذیرش	الهی + مردمی (در عصر غیبت)	لازم و محوری	غالباً انتصابی	غالباً انتصابی	انتصابی	کم

بررسی تطبیقی نظریه‌های مختلف درباره ماهیت انتخابات در اندیشه سیاسی اسلامی که در جدل فوق به نمایش گذاشته شده، نشان می‌دهد که قلمرو نهادی انتخابات، امری ثابت و مستقل از مبانی نظری نیست، بلکه تابع تلقی هر نظریه از ماهیت انتخابات، خاستگاه مشروعیت سیاسی و جایگاه نهادی منصب‌های حکومتی است؛ بر این اساس نخستین یافته این پژوهش آن است که انتخابات در اندیشه سیاسی اسلامی دارای ماهیت واحدی نیست و نمی‌توان بدون تعیین مبانی نظری آن، درباره گستره و حدود اعمال آن در ساختار حکومت داوری کرد. تفسیر انتخابات به مثابهٔ وکالت، تفویض، شهادت، مشورت یا بیعت، هر یک پیامدهای متفاوتی در تعیین قلمرو انتخابات به همراه داشته، به الگوهای متمایزی از مشارکت سیاسی و تعیین صاحبان منصب‌های حکومتی منتهی می‌شود. یافته دوم پژوهش نشان می‌دهد که خاستگاه مشروعیت سیاسی، مهم‌ترین متغیر تأثیرگذار بر تعیین قلمرو انتخابات در نظام سیاسی است. در نظریه‌هایی که مشروعیت حکومت را ناشی از اراده و رضایت عمومی می‌دانند، قلمرو انتخابات گسترده‌تر بوده و امکان اعمال آن در سطوح مختلف نهادهای حکومتی بیشتر است. در مقابل، نظریه‌هایی که مشروعیت را دارای خاستگاه الهی یا مبتنی بر شرایط شرعی خاص تلقی می‌کنند، انتخابات را نه به عنوان خاستگاه مشروعیت سیاسی، بلکه به مثابهٔ سازوکاری

در حال آماده سازی برای انتشار

برای شناسایی، مشورت، کشف یا اعلام پذیرش اجتماعی حاکم تفسیر می‌کنند و به تبع آن، قلمرو محدودتر یا متفاوتی برای آن در نظر می‌گیرند؛ ازاین‌رو اختلاف دیدگاه‌ها درباره انتخابات را باید بیش از آنکه اختلافی درباره اصـــل انتخابات تلقی کرد، اختلافی درباره مبانی مشـروعیت سیاسـی دانسـت. یافته سـوم پژوهش آن اسـت که جایگاه نهادی منصـب‌های حکومتی نیز در تعیین قلمرو انتخابات نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. تحلیل نظریه‌های بررسـی‌شـده نشـان می‌دهد که حتی در صـورت پذیرش اصـل انتخابات، امکان اعمال آن در تمامی نهادهای حکومتی به‌یکسـان پذیرفته نشـده اسـت. جایگاه نهادهایی همچون رهبری، ریاسـت قوه مجریه، مجلس قانون‌گذاری و دیگر منصـــب‌های حکومتی، متناســـب با مبانی هر نظریه، می‌تولند قلمروهای متفاوتی برای انتخابات ایجاد کند؛ بنابراین انتخابی‌بودن یک نهاد حکومتی را نمی‌توان به دیگر نهادها تعمیم داد، مگر آنکه مبانی نظری آن به طور مستقل احراز شود. یافته چهارم پژوهش بیانگر آن اسـت که سـه متغیر «ماهیت انتخابات»، «خاسـتگاه مشـروعیت سـیاسـی» و «جایگاه نهادی منصـب حکومتی» می‌توانند به عنوان چارچوبی تحلیلی برای تبیین و مقایسـه نظریه‌های مختلف درباره قلمرو انتخابات اسـتفاده شـوند. بر اساس این چارچوب، اختلاف میان نظریه‌های مطرح‌شده در این پژوهش، نه صرفاً اختلافی درباره پذیرفتنی‌بودن یا نبودن انتخابات، بلکه اختلافی در سـطح مبانی نظری و تحلیل نهادی آن اسـت؛ ازاین‌رو تعیین قلمرو انتخابات در اندیشـه سـیاسـی اسـلامی مسـتلزم توجه هم‌زمان به این سه متغیر و تحلیل نسبت میان آنها در هر نظریه سیاسی است.

۵. نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش نشـان داد که قلمرو انتخابات در اندیشـه سـیاسـی اسـلامی را نمی‌توان صـرفاً بر اسـاس موافقت یا مخالفت با اصـل انتخابات تعیین کرد؛ بلکه این قلمرو تابع ماهیت انتخابات، خاسـتگاه مشـروعیت سـیاسـی و جایگاه نهادی منصـب‌های حکومتی اسـت. بررسـی پنج نظریه وکالت، تفویض، شـهادت، مشـورت و بیعت نشـان داد که هر کدام از این نظریه‌ها، بر اسـاس تلقی خاص خود از نقش مردم در شـکل‌گیری یا تحقق اقتدار سـیاسـی، قلمرو متفاوتی برای انتخابات در نهادهای حکومتی ترسـیم می‌کنند؛ ازاین‌رو نه تعمیم انتخابات به همه منصـب‌ها و نه محدودسـازی مطلق آن، بدون توجه به مبانی نظری هر دیدگاه قابل دفاع اسـت. چارچوب سه‌متغیره ارائه‌شـده در این پژوهش می‌تواند مبنایی برای تحلیل و مقایسـه دقیق‌تر نظریه‌های سـاختار نهادهای انتخابی در اندیشه سیاسی اسلامی باشد.

در حال آماده سازی برای انتشار

منابع

قرآن کریم.

جعفری، م.ت. (۱۳۷۸). *ترجمه و تفسیر نهج‌البلاغه*. (ج. ۳). تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

جوادی آملی، ع. (۱۳۷۸). *تسنیم*. قم: مرکز نشر اسراء.

جوادی آملی، ع. (۱۳۸۱). *ادب فنای مقربان*. قم: مرکز نشر اسراء.

جوادی آملی، ع. (۱۳۸٤). *شریعت در آینه معرفت*. قم: مرکز نشر اسراء.

جوادی آملی، ع. (۱۳۸۵). *نسیم اندیشه*. (ج. ۳). قم: مرکز نشر اسراء.

جوادی آملی، ع. (۱۳۸۹). *ولایت فقیه: ولایت فقاهت و عدالت*. قم: مرکز نشر اسراء.

حائری یزدی، م. (بی‌تا). *حکمت و حکومت*. تهران: انتشارات اطلاعات.

خامنه‌ای، س. ع. (۱۳۹٤/۱۱/۱۹). *بیانات در دیدار فرماندهان و کارکنان نیروی هوایی و پدافند هوایی ارتش*. قابل دسترس در: https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=32222

خمینی، ر. (۱۳۷۸). *صحیفه امام*. (ج. ۲۰، ۲). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

عمید زنجانی، ع. ع. (۱۳۸٤). *مبانی حقوق عمومی در اسلام*. تهران: امیر کبیر.

مصباح یزدی، م. ت. (۱۳۸۲). *کاوش‌ها و چالش‌ها*. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

مصباح یزدی، م. ت. (۱۳۸۸). *پرسش‌ها و پاسخ‌ها*. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

مصباح یزدی، م. ت. (۱۳۸۹). *حقوق و سیاست در قرآن*. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

مصباح یزدی، م. ت. (۱۳۹۰). *نظریه سیاسی اسلام*. (ج. ۲). قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

مطهری، م. (۱۳٦۸). *مجموعه آثار*. (ج. ۲۹، ۲۱، ۱۵، ٤، ۱۷). تهران: صدرا.

منتظری، ح.ع. (۱٤۰۹ق). *ولایت فقیه و حکومت اسلامی*. (ج. ۱-۲). قم: مرکز نشر آثار آیت‌الله منتظری.

میل، ج.ا. (۱۳۸۹). *حکومت انتخابی*. ع. ا. مهاجر (مترجم). تهران: نشر نی.

نائینی، م.ح. (۱٤۰۱). *تنبیه الأمة و تنزیه الملة*. س. ج. ورعی (تصحیح و تحقیق). قم: مؤسسه بوستان کتاب.

هابز، ت. (۱۳۸۰). *لویاتان*. ح. بشیریه (مترجم). تهران: نشر نی.

References

The Holy Quran.

Amid Zanjani, A. A. (2005). *Foundations of public law in Islam*. Tehran: Amīr Kabīr. [In Persian]

Haeri Yazdi, M. (n.d.). *Wisdom and government*. Tehran: Ettelaat Publishing. [In Persian]

Hobbes, T. (2001). *Leviathan* (H. Bashiriyeh, Trans.). Tehran: Nashr-e Ney. [In Persian]

Jafari, M. T. (1999). *Translation and commentary of Nahj al-Balaghah* (Vol. 3). Tehran: Daftar-e Nashr-e Farhang-e Eslami. [In Persian]

Javadi Amoli, A. (1999). *Tasnīm*. Qom: Esra Publishing Center. [In Persian]

Javadi Amoli, A. (2002). *The etiquette of the annihilation of the near ones*. Qom: Esra Publishing Center. [In Persian]

Javadi Amoli, A. (2005). *Religious law in the mirror of knowledge*. Qom: Esra Publishing Center. [In Persian]

Javadi Amoli, A. (2006). *The breeze of thought* (Vol. 3). Qom: Esra Publishing Center. [In Persian]

در حال آماده سازی برای انتشار

Javadi Amoli, A. (2010). *The guardianship of the jurist: The guardianship of jurisprudence and justice*. Qom: Esra Publishing Center. [In Persian]
Khamenei, S. A. (2016, February 8). *Statements in a meeting with the commanders and personnel of the Air Force and Air Defense of the Army*. Retrieved from: https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=32222 [In Persian]
Khomeini, R. (1999). *Ṣaḥīfa-yi Imām* (Vols. 2, 20). Tehran: Institute for the Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
Mesbah Yazdi, M. T. (2003). *Inquiries and challenges*. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian]
Mesbah Yazdi, M. T. (2009). *Questions and answers*. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian]
Mesbah Yazdi, M. T. (2010). *Law and politics in the Quran*. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian]
Mesbah Yazdi, M. T. (2011). *The political theory of Islam* (Vol. 2). Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian]
Mill, J. S. (2010). *Considerations on representative government* (A. A. Mohajer, Trans.). Tehran: Nashr-e Ney. [In Persian]
Montazeri, H. A. (1989). *The guardianship of the jurist and Islamic government* (Vols. 1–2). Qom: Center for the Publication of Ayatollah Montazeri's Works. [In Persian]
Motahhari, M. (1989). *Collected works* (Vols. 4, 15, 17, 21, 29). Tehran: Sadrā. [In Persian]
Nā'ini, M. H. (2022). *Tanbīh al-umma wa tanzīh al-milla* [The admonition of the nation and the purification of the creed] (S. J. Varaei, Ed.). Qom: Boostan-e Ketab Institute. [In Persian]

پرتال آماده سازی برای انتشار